

ארץ אגדה

הרב מרדכי הוכמן

ר' נחמן מברסלב והחריש בערב השביעית

חלק ב'

איסור שני פרקים הראשונים

וזו לשון המשנה במסכת שביעית (א, א – ב, א) בתוספת באור:
"עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית (בסוף השנה הששית)? בית שמאי אומרים כל זמן שהוא יפה לפרי, ובית הלל אומרים עד העצרת, וקרובין דברי אלו להיות כדברי אלו: ...
עד אימתי חורשין בשדה הלבן (שדה התבואה) ערב שביעית? עד שתכלה הליחה (מן הקרקע) כל זמן שבני אדם חורשים ליטע במקשאות (גינות הירק) ובמדלעות (גינות של דלעת). אמר ר' שמעון (אם כן) נתת תורת כל אחד ואחד בידו (להחליט מתי יפסיק לחרוש)!! אלא (לשיטת בית הלל יש לכך מועדים קבועים) בשדה הלבן עד הפסח ובשדה האילן עד עצרת:"
העיסוק העיקרי של בני האדם בתקופת הקציר (בחודשים ניסן, אייר, סיוון) הוא הקציר, אולם חלק מבני האדם גם חורשים בתקופה הזו. חריש מסוג אחד היה נעשה סביב האילנות כדי להועיל לגידול האילנות. חריש מסוג אחר היה נעשה בשדות התבואה שנקצרו, וזאת כדי ליטע בהם ירקות למשך תקופת הביניים עד שיגיעו הגשמים ויחרשו ויזרעו אותם תבואה. במשנה מבואר, שיש פרק זמן שממנו והלאה אסור לחרוש עבור האילנות (שדה האילן), ויש פרק זמן שממנו והלאה אסור לחרוש עבור הירקות בשדות התבואה. איסור זה נקרא בירושלמי – "איסור שני פרקים הראשונים". הירושלמי בתחילת מסכת שביעית דן במשנה, וזו לשונו:

"**בְּחָרִישׁ וּבְקָצִיר תְּשַׁבֵּת**. מה אנו קיימין (למה הכתוב הזה מתייחס) ... אם לענין ... שבתות שנים (שמיטות) והלא כבר נאמר (בכתוב אחר) 'שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שְׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר פְּרִמָּךְ ... [וּבְשָׁנָה הַשְּׁבִיעִית שְׁבַת שְׁבַתוֹן]' (ומה החידוש שבכתוב הזה)? אלא תנייה עניין (הכתוב דן גם בדין נוסף) באיסור שני פרקים הראשונים"
הירושלמי מסביר שאין להבין את הכתוב הזה רק כפשוטו, שהוא בא רק כדי לאסור את העבודה בשנה השביעית. אלא שהכתוב בא גם כדי לאסור את החריש בערב השביעית - בשני הפרקים שהוזכרו במשנה.

רבי שמעון דורש במכילתא שלו (מכילתא דרשב"י, לד, כא) את האיסור לחרוש בערב השביעית:
"**בְּחָרִישׁ וּבְקָצִיר תְּשַׁבֵּת**. ... ור' שמעון אומר שבות מן החריש בשעת קציר, ושבות מן הקציר בשעת חריש.
רבי אברהם בן הרמב"ם ביאר (שו"ת מעשה ניסים, סימן ט) שהמכילתא דר' שמעון בר יוחאי סבורה, שפשטות הכתוב מתייחסת אמנם לשנת השמיטה, אך התורה לא היתה צריכה לאסור במיוחד את העבודה בתקופת החריש ובתקופת הקציר של שנת השמיטה עצמה; שהרי הן חלק משנת השמיטה שאסורה בעבודה מהמשמעות של הכתובים האחרים. והמכילתא מגלה שהתורה באה לחדש איסורים נוספים; ולפיהם, צריך להוסיף בשביתה גם בערב השביעית וגם במוצאי השביעית.

לשיטת רשב"י, איסור העבודה בערב השביעית ואיסור העבודה במוצאי השביעית בנויים על קשר בין פעולת החרישה ופעולת הקצירה. בשעה שאני קוצר בערב השביעית – בה בשעה אני שובת מפעולת החרישה. ובשעה שאני חורש במוצאי השביעית – בה בשעה אני שובת מפעולת הקצירה.

לשיטתו של רשב"י הכריכה של פעולת הקצירה בפעולת החרישה היא קדומה ביותר, והיא קיימת עוד מראשיתו של העולם. והכריכה שרשב"י כורך בין פעולת הקצירה לבין פעולת החרישה מסבירה את הקשיים שקיימים בפסיקת הרמב"ם, וכפי שיתבאר לקמן.

המעשה של רבי נחמן מברסלב מיישב את הפסיקה התמוהה של הרמב"ם

הרמב"ם כותב בפרק א מהלכות שמיטה (הלכות ב-ז):
"אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה... שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות (זריעה וקצירה) ושתי תולדות (זמירה ובצירה) שלהם..."
הרמב"ם הכריע כשיטה שפעולת החרישה בשנת השמיטה - אינה אסורה מן התורה, ולפיכך הוא אינו מונה את החרישה בין הפעולות שאסורות מן התורה בשנת השמיטה. אך מאידך הוא כותב בתחילת פרק ג מהלכות שמיטה:
"עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה **הלכה למשה מסיני**, מפני שהוא מתקנה לשביעית, ודבר זה בזמן שביט המקדש קיים הוא שנאסר מפי השמועה. וגזרו חכמים שלא יהיו חורשים שדה האילן ערב שביעית בזמן המקדש אלא עד העצרת, ושדה הלבן (התבואה) עד הפסח, ובזמן שאין מקדש מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה כדין תורה."

מפרשי הרמב"ם הקשו לפני שיטת הרמב"ם נוצר מצב מוזר. החרישה מותרת בשמיטה מן התורה - למרות שהמלאכות האחרות אסורות אז; ואילו בערב השמיטה כשהפעולות האחרות מותרות - החרישה תהיה אסורה מ"הלכה למשה מסיני"! מדוע דין החרישה בערב-השמיטה חמור מדין החרישה בשמיטה עצמה?⁷!

המענה לשאלה הזו נמצא במשל התבואה המשגעת של רבי נחמן מברסלב. "המלך" שבספור של רבי נחמן מברסלב הוא אדם הראשון. לפי שיטתו של רשב"י, אדם הראשון נטל את רעיון המנוחה ביום השביעי כאמצעי מרפא מהשיגעון, והחליט שהוא יאמץ אותו גם לגבי מחזור השנים. ובכל שנה שביעית - הוא לא יעמול בהשגת תבואה חדשה, ואם יהיה צורך הוא יתפרנס בשנה השביעית מהתבואה הישנה שצבר בשנים הקודמות. אדם הראשון רצה שכאשר שנת השמיטה שהוא יכפה על עצמו תתקרב – הוא יהיה שמח בשנת החופש שקרבה ובה. אך הוא ידע שהמצב יהיה הפוך, התבואה שהוא יאכל ממנה תשגע אותו, ובמקום להיות שמח הוא יהיה עצוב ודואג; שהרי מתקרבת שנה שלא יוכל לעבוד בשדהו, והוא ידאג מנין תגיע התבואה לכיכר לחמו.

אדם הראשון החליט שהוא יאסור על עצמו ברגעים הקשים של ערב השביעית – איסור מיוחד - איסור שהוא לא יאסור על עצמו אפילו בשנת השמיטה עצמה. אדם הראשון אסר על עצמו בשמיטה את עבודת הארץ רק בפעולת זריעת התבואה ובפעולת קצירתה. אולם הוא החליט שהוא יאסור על עצמו בערב השביעית את עבודת הארץ בפעולת החרישה. אדם הראשון העניק לעצמו כמתנה את איסור החרישה בערב השביעית - כדי לחנך ולשכנע את עצמו שהימנעות מעבודה מהווה מתנה. האיסור המיוחד הזה יהיה עבור אדם הראשון (המלך שבספור) סימן על המצח שהוא משוגע. הוא עצוב כאשר השמיטה מתקרבת, אך לאמתו של דבר הוא צריך להיות שמח לקראת השנה שבה לא יעמול עבור תבואתו. ומעתה בכל ערב שביעית, כש"המלך" (אדם הראשון) ירגיש שנופלת עליו עצבות בגלל השמיטה המתקרבת, הוא יתבונן בסימן על המצח. הוא יתבונן באיסור החרישה שהוא הוסיף על עצמו מרצונו, והוא יבין שהוא לכוד בשיגעון. שהוא עצוב בזמן שהוא צריך להיות שמח.

איסור שני פרקים ראשונים

איסור החרישה בערב השביעית בנוי מכמה שלבים. השלב הראשון הוא עצם ההחלטה של אדם הראשון, שצריך לאסור את "עבודת הארץ" גם בערב השביעית בתור סימן על המצח; סימן שיזכיר לאדם ולבניו שהם משוגעים, שהם עצובים מהפסקת העבודה בזמן שהם צריכים להיות שמחים מכך. ובתחילת השלב הראשון הזה עדיין לא הוגדרה המלאכה שתיאסר (ולפיכך הרמב"ם מדבר על "עבודת הארץ" באופן כללי). ההחלטה לאסור "עבודת הארץ" נקבעה למשך זמן של שלושים יום לפני ראש השנה של השמיטה; מפני ששלושים יום הם זמן קטן אך בעל משמעות, ודי בכך כדי להזכיר לאדם הראשון ולבניו מהי האמת ומהו השיגעון; ושהוא צריך לשמוח מהפסקת העבודה ולא להיפך.

דרשתו של רשב"י במכילתא - "שבות מן החרישה בשעת קציר" – מגלה שההחלטה הראשונית של אדם הראשון, באה לידי ביטוי דווקא באיסור החרישה. והתורה מצווה לשמור את ההחלטה הזו.

לפי שיטתו של רשב"י אדם הראשון פיתח את ההחלטה הזו, והוא החליט שלא להסתפק בשיעור זמן סימלי של "שלושים יום". והוא החליט לקשור את איסור החרישה באופן ישיר למועד שקשור לשיגעון עצמו, השיגעון שמבלבל בין "השמחה הראויה" לבין "השמחה המשוגעת".

כאשר אדם הראשון היה קוצר את תבואתו הוא היה שמח, ושמחה זו נמשכת על צאצאיו והיא מוזכרת גם בספר ישעיה (ט, ב): "כִּשְׂמֵחַת בְּקִצְרֵי פְּאֶשֶׁר יִגְיְלוּ בְּחֶלְקֵם שְׁלָלִי". אולם עיקר שמחתו של אדם הראשון היתה בעת שהוא קצר את הַחֲטִיִּים (שהם המין שמתאים יותר לעשיית הלחם) בשלב שבו הַחֲטִיִּים כבר בשלים במידה שמתאימה לעשיית בצק טוב לכיכר לחם⁸, אותה כיכר לחם שמוזכרת בכתוב "בְּזַעַת אֶפְיָךְ תֹּאכַל לֶחֶם".

קציר הַחֲטִיִּים בשלב שבו הם ראויים לעשיית לחם חל בזמן העצרת (חג שבועות)⁹, ואדם הראשון ידע שבכל ערב שביעית הוא יהיה מבולבל ביותר דווקא מהעצרת ואילך. הוא ישמח בעיסוקו בקצירת הַחֲטִיִּים לעשיית כיכר לחמו, והוא יהיה עצוב מהדאגות לגבי שנת השמיטה המתקרבת.

אדם הראשון החליט שהוא יסמן לעצמו על המצח, שהשמחה שלו בערב השביעית - בפעולת הקציר - נובעת מהשיגעון שהוא לכוד בו, שהוא חושב שאם הוא לא יקצור תחסר התבואה לכיכר לחמו. והסימן על המצח יהיה - איסור החרישה בערב השביעית. והמלך (אדם הראשון) החליט שבמקביל לזמן שהוא יצא בשמחה לקצור את הַחֲטִיִּים בשדותיו בערב השביעית, הוא יאסור על עצמו את החרישה בערב השביעית עבור האילנות. והאיסור הזה יסמן לו שהוא לכוד בשיגעון – "וּלְשִׁמְחָה מֶה זֶה עֲשֵׂה"¹⁰! הוא שמח בעמל הקציר שהוא צריך להיות עצוב בו, והוא עצוב מביאת הפסקת-העבודה שהוא צריך להיות שמח לקראתה.

דבריו של ר' שמעון במשנה במסכת שביעית (שהובאה לעיל), שאסור לחרוש מן העצרת ואילך – הם הסימן על המצח שהמלך (אדם הראשון) שם לעצמו. והוא מגלה שחז"ל המשיכו את מחשבתו של אדם הראשון, ואסרו גם הם לחרוש בשדה האילן מן העצרת ואילך.

הסימן של ה"שני למלך"

לשיטתו של רשב"י, גם קין וגם הבל היו לכוּדים בשיגעון התבואה של אביהם, וכל אחד מהם היה זורע תבואה למאכלו. אלא שכדברי המדרש שהובא בתחילת המאמר קין היה להוט אחר עבודת האדמה, ואילו הבל החליט שעיקר עיסוקו יהיה בצאן. קין סרב לקבל את דברי אביו שמדובר בסוג של שיגעון, והוא שמח בעבודת האדמה, ואף הביא מנחה לדי' מפרי האדמה. אולם הבל קיבל את דברי אביו, ולמרות שגם הוא שמח בעמלו התבואה, הוא ידע שמדובר בסוג של שיגעון. ולכן הבל החליט שעיקר עיסוקו יהיה בצאן, והוא הביא ביכורים מן הצאן.

הבל חש גם הוא, ששיגעון התבואה מכאיב לו במיוחד בערב השמיטה. גם הוא היה חש בכל ערב שביעית שהוא נעשה מבולבל; הוא שמח בפעולת הקצירה, והוא עצוב מהדאגות לגבי שנת השמיטה המתקרבת. אדם הראשון כבר טיפל בבעיה הזו, ואסר על עצמו את פעולת החרישה בערב השביעית מהשעה שבה היה יוצא לקציר הַחֲטִיִּים – מהעצרת. אולם הבל הרגיש שאין די

מחלוקת נוספת היא בהתייחסות לנוח. רשב"י מתבסס על השינויים שמצויים בתרגום אונקלוס, והוא מסיק מהם שברית הקשת היתה היענות של הקב"ה לבקשה שגויה של נוח. והוא מסיק ששמירת השמיטה בעם ישראל נועדה כדי להרגיל את עם ישראל להתחמק מברית הקשת. אולם התרגום ירושלמי חולק על ההשקפה הזו, והוא סבור שנוח עשה מעשה צדיקות כאשר הוא התחבר לעבודת האדמה. הכתוב (בראשית ט, כ): "וַיַּחַל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיֵּטַע כָּרְם" מתורגם בתרגום ירושלמי כך: "ושרי נוח גברא צדיקא למהוי ונציב כרמא". התרגום ירושלמי מבאר שכאשר נוח החל להיות "איש האדמה" - הוא החל להיות "צדיק"; ונטיעת הכרם היא מעשה צדיקות.

התרגום ירושלמי מאיר באור חדש את הכתוב (בראשית ו, ט): "אֱלֹהֵי תוֹלְדוֹת נֹחַ, נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו...". במדרש (בראשית רבה, ל, ו) מבואר שעיקר **תולדותיהן** של צדיקים הם **מעשיהם הטובים**. והתרגום ירושלמי מגלה שה"תולדות" העיקריים של נוח שבזכותם הוא נקרא "צדיק", נמצאים בהמשך עלילותיו של נוח, כאשר הוא עשה **מעשים טובים** ונטע כרם. לפי שיטת התרגום ירושלמי אדם הראשון היה צדיק כאשר הוא עשה מעשים טובים וחיפש את מלאכות הזריעה והקצירה שקשורות לעשיית הלחם; ונוח היה צדיק כאשר הוא עשה מעשים טובים ו"הוליד" מתוך המלאכות הללו את המלאכות שקשורות לכרם, את מלאכות הזמירה והבצירה. גם התרגום יונתן סבור שנוח היה צדיק כאשר הוא נטע את הכרם, והוא כותב שהגפן הגיעה אליו מתוך גן העדן, והוא זכה לסיוע מן השמים במעשיו, ובו ביום הגפן הנצה והבשילו הענבים וסחטם. לפי שיטתם של התרגומים הללו חטאו של נוח היה שלא שתה מן היין כראוי – והשתכר; אולם עצם נטיעת הכרם והמצאת המלאכות שקשורות לכרם היו מעשים של צדיקות.

אך כזכור, המדרש רבה (שהובא בתחילת המאמר) סבור שנוח טעה כאשר הוא נטע את הכרם והוא מונה אותו בין אלו שהיו להוטים אחר עבודת האדמה ולא נמצא במ תועלת. ורשב"י סבור כמדרש הזה והוא מוצא סימוכין לשיטה הזו בתרגום אונקלוס. ולפי שיטת רשב"י כאשר התורה ציוותה על השמיטה היא התמקדה במלחמה מיוחדת בהשקפת העולם שמתבטאת בדברי התרגום ירושלמי והתרגום יונתן, וכדלקמן.

מלאכת זמירת ענפי הגפן גורמת לגידול מרובה של ענפים חדשים שיניבו פירות מרובים והיא דומה במהותה למלאכת זריעת התבואה, ובגלל הדמיון הרב בינם הרמב"ם מחשיב אותה בהלכות שבת (ז, ג) לאותו אב-מלאכה. ומלאכת בצירת הענבים דומה במהותה למלאכת קצירת התבואה, ובגלל הדמיון הרב בינם הרמב"ם מחשיב אותה בהלכות שבת (ז, ד) לאותו אב-מלאכה. אולם כאשר הרמב"ם מונה את המלאכות שאסורות בשמיטה הוא כותב בפרק א מהלכות שמיטה "... שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות (זריעה וקצירה) ושתי תולדות (זמירה ובצירה) שלהם...". מפרשי הרמב"ם הקשו על הסתירה שבדברי הרמב"ם, אם בהלכות שמיטה הוא מכריע כסוגיית התלמוד (מועד קטן דף ג, א) שמגדירה את מלאכת **הזמירה** ואת מלאכת **הבצירה** כ"אבות". הוא מגדיר את מלאכת **הזמירה** ואת מלאכת **הבצירה** כ"אבות".

אולם לפי מה שהתבאר אין מדובר בסתירה. הרמב"ם סבור שסוגיית התלמוד היא בשיטת רשב"י שאדם הראשון לא היה צריך ללכת ולעמול בעשיית כיכר לחמו, ונוח טעה כאשר הלך ונטע כרם. וכאשר הסוגיה מגלה שכדי לתקן את "שגעונו" של אדם הראשון שחידש את המלאכות שקשורות לעשיית הלחם – נאסרו בשמיטה שתי מלאכות מתוכן, מלאכת **הזריעה** ומלאכת **הקצירה**. וכדי לתקן את טעותו של נוח – התורה בחרה לאסור בשמיטה את מלאכת **הזמירה** ואת מלאכת **הבצירה** שנוח "הוליד" מתוך המלאכות שאדם הראשון חידש. אולם למרות שמלאכות **הזמירה והבצירה** הן "תולדות"-נוח מבחינה היסטורית, הרי שמבחינה מהותית הן אינן "תולדות" אלא "אבות". הזמירה דומה לגמרי לזריעה, ולכן הרמב"ם מגדיר את שתיהן כאותו אב-מלאכה, והבצירה דומה לגמרי לקצירה ולכן הרמב"ם מגדיר את שתיהן כאותו אב-מלאכה.

ובמאמרים הבאים נשתדל להרחיב בעזה"ש במחלוקת שבין התרגומים.

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ו)

Jerusalem, Israel

ירושלים, ישראל

מרחשוון תשס"ו

שינוי בדרך הנצחה

שאלה:

אדם תרם כסף להקמת בניין למוסד שעוסק בענייני תרבות. אנשי המוסד כתבו את שמו של התורם באותיות גדולות מאוד בחזית הבניין, הפונה לרשות הרבים ורואים אותה אנשים רבים. כעבור שנים בא תורם אחר, ואנשי המוסד העבירו את שם התורם הראשון לצד הכניסה של הבניין, שמעטים עוברים בה ומעטים הם הרואים את שם התורם הראשון. האם מותר המעשה, או שיש בו ביטול הכרת הטוב והפרת אמון?

תשובה:

מנהג קדמונים הוא לפרסם עושי מצווה¹, וראוי² לעשות כן³. לעתים על דעת שיפרסמו את שמם בצורה מכובדת נותנים התורמים את תרומתם⁴. במקרה המתואר בשאלתך בוודאי שאין לפעול בדרך זו, שהרי ברור שיש כאן אי הכרת הטוב ופגיעה באמון, כמו שכתבת. אף-על-פי-כן במצבים מסוימים, כשמוסד נזקק לתרומות נוספות, גבאי המוסד נאלצים לעשות שינויים בדרכי הנצחה, ואז שמורה בידם הזכות לעשות שינויים בהתאם לצרכים, באופן שמחד גיסא יבטיח הנצחה מכובדת לתורמים קודמים ומאידך גיסא יאפשר את המשך פיתוחו של המוסד והחזקתו⁵. במקרה שנעשה הסכם מפורש, המוסד מחויב לעמוד בהסכם⁶.

¹ שו"ת הרשב"א (א סי' תקפ"א).

² רמ"א (יו"ד סי' רמט סעי' ג).

³ עיין גם בשו"ת "במראה הבזק" (ה תשובה טז).

⁴ כיוון שנהגו כך, אדעתא דהכי התורמים נותנים את תרומתם.

⁵ הכלל הגדול בצדקה הוא "האומדנא", שהוא השורש הגדול שכל דיני ההקדשות שהנדירים והנדבות תלויים בהם". כך כתב רבנו אליהו מזרחי בתשובותיו (שו"ת רא"מ סי' נג), והסביר שזהו היסוד לכל ההלכות של שינוי מצדקה לצדקה וכו'. לאור זאת עלינו לבחון מה דעתם של הנותנים. מצד אחד, הנותנים מעוניינים בהנצחה הולמת, ומצד שני הם מעוניינים לראות את המוסד שלו הם תרמו ממשיך להתקיים ולהתפתח, בריהוט ובשאר הדברים הנדרשים לו. ונראה שעל מנהלי המוסד לפעול בעניין זה בשיקול דעת ומתוך בחינת הצרכים של המוסד והתרומות המופנות אליו, ולאור זאת ייתכן שישנם מקרים שבהם ישנו את ההנצחות הקודמות. גם אז עליהם לדאוג להנצחה מכובדת אחרת, באופן שיבטא בצורה ראויה את הכרת הטוב של המוסד לתורמים. יש לציין שבמקום שבו המוסד מתנהל לפי הדרכתו של אדם גדול ראוי לשתף בהתייעצות כזו גם אותו, מפני שמסתבר שהתורם תרם על דעתו של אותו אדם. ועיין בעניין זה בשו"ת "שבט הלוי" (ט סי' רה) ובי"שורת הדנין" (ט עמ' תכז).

⁶ מובן שיש לבחון את לשון ההסכם ולפעול על-פיו. עיין בשו"ת "שבט הלוי" (שם), שיתכן במקרים מסוימים שיהיה מותר לשנות את ההנצחה למרות ההסכם, וצריך עיון.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

שו"ת "במראה הבזק", חלקים א'-ו'

תשובות לשאלות מרבני הגולה. השאלות מבטאות את המצב מיוחד של קהילות ישראל בכל קצוות תבל בימינו. התשובות מתמודדות עם המציאות בעולם מודרני מתפתח בדרך של "דרכיה דרכי נעם". הספרים עוסקים בארבעת חלקי ה"שלחן ערוך" תוך ניסיון לקחת בחשבון גם את החלק החמישי ההופך את התורה ל"תורת חיים".
מחיר מבצע לששת הכרכים במקום 360 ₪ 300 ₪ (לחץ לקניה)